

<https://rppl.ui.ac.ir/?lang=fa>

Textual Criticism of Persian Literature

E-ISSN: 2476-3268

Document Type: Research Paper

Vol. 18, Issue 1, No. 69, 2026

Received: 29/05/2025

Accepted: 09/09/2025

Discourse Analysis of Ubayd Zakani's *The Treatise of One Hundred Advices* Based on Critical Discourse Analysis

Fateme Azizabadi

PhD Student of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Kashan, Iran
aziztarazaziz@gmail.com

Reza Ruhani

Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Kashan, Iran
r.ruhani@kashanu.ac.ir

Hossein Ghorbanpour

Associate Professor of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Kashan, Iran
ghorbanpoorarani@yahoo.com

Abstract

Critical Discourse Analysis (CDA) is a theory derived from sociology and linguistics that posits that texts, while being influenced by prevailing socio-political conditions, can in turn influence and transform those very conditions. Among the various approaches to CDA, Norman Fairclough's model is regarded as the most comprehensive, consisting of three levels: description, interpretation, and explanation. Ubayd Zakani, an eminent writer, poet, and satirist of the 8th century AH, composed profound works in response to the corruption and oppression of his time, using his wit and critical insight as tools of social critique. The present study aims to uncover the hidden layers of meaning in *The Treatise of One Hundred Advices* (*Resāle-ye Sad Pand*) in relation to the socio-political context of the Ilkhanid era. Employing a descriptive-analytical method and library-based research, both quantitative and qualitative analyses were conducted. The importance of this research lies in revealing the critical and humorous role of Ubayd's admonitory discourse as a mode of resistance to the dominant social conditions. The findings demonstrate that Fairclough's framework effectively elucidates the linguistic and rhetorical subtleties of Ubayd's satire, offering insights applicable to other literary analyses.

Keywords: Critical Discourse Analysis; Norman Fairclough; *Treatise of One Hundred Advices* (*Resāle-ye Sad Pand*); Ubayd Zakani.

Introduction

The term *discourse*, derived from the French *discours*, represents a synthesis of linguistic and sociological perspectives. It suggests that the full understanding of meaning arises not only from lexical and grammatical structures but also from their use within specific social and situational contexts. When discourse is employed to critique social and political issues, it becomes *Critical Discourse*. Critical Discourse Analysis (CDA),

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s).

Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/rppl.2025.145386.2456

therefore, explores the interrelation between language, power, and ideology within texts.

Ubayd Zakani, a poet of the 8th century AH, is renowned for his bold and unflinching critiques of moral and social corruption in post-Mongol Iran. Using satire and humor as his weapons, he confronted hypocrisy and vice across all layers of society. The significance of this study lies in explaining the function of Ubayd's witty admonitions as a response to the political and social circumstances of his time, as well as the reciprocal role of societal structures in shaping the discourse of *The Treatise of One Hundred Advices*.

This research seeks to analyze the treatise through Fairclough's three levels—description, interpretation, and explanation—in order to uncover its deep structures and ideological dimensions in connection with the socio-political context of the 8th century. The study also aims to identify the discursive features and elements that shaped this text and to reveal the author's ideology regarding power and society.

Research Questions

- 1) To what extent have linguistic devices been employed for discourse-oriented purposes?
- 2) How are the mutual influences of language and socio-political conditions reflected in *The Treatise of One Hundred Advices*?
- 3) What is the author's perspective toward different social classes and prevailing conditions?

Hypotheses

The study assumes that the text contains discourse-oriented purposes behind its lexical and grammatical choices; that it reflects the socio-political circumstances of Ubayd's time; and that different social classes both shaped and were influenced by these conditions.

Materials and Methods

Data were collected through library-based research. Using a descriptive-analytical approach, both quantitative and qualitative analyses of *The Treatise of One Hundred Advices* were conducted according to Norman Fairclough's CDA framework. The work was examined at three levels: description, interpretation, and explanation.

Research Findings

The results indicate that Ubayd Zakani, through concise and witty language, employed relational, experiential, and expressive values within the lexical and grammatical domains to convey critical discursive purposes through his hundred admonitions. By this means, he criticized all social classes and portrayed a deeply negative image of society during that historical period.

Moreover, the analysis reveals that Zakani's discourse does not merely ridicule or condemn but strategically exposes the contradictions between ethical ideals and actual social behavior. His use of irony and satire functions as a linguistic tool for unveiling hypocrisy and moral decay in different social strata. By combining humor with criticism, he constructs a powerful socio-political commentary that invites readers to reflect on the degeneration of values and the loss of integrity within both the ruling elite and the common people.

Discussion of Results and Conclusions

At the first level (description), the treatise was analyzed using fifteen linguistic components (such as indicators, substitution, and verb modality), and their frequencies were presented. At the interpretation stage, the general structure of the work, the role of participants, and their relationships were examined, highlighting the central role of language—particularly satire and humor—in crafting a concise yet impactful text. Intertextual relations were also identified. At the explanation stage, the reciprocal relationship between the treatise and the structures of power and ideology in the Ilkhanid society was discussed. The findings show that Ubayd skillfully used linguistic values and cohesive devices—especially imperative mood—as dominant features of his discourse. Despite its brevity, the treatise employs word relations in a discourse-oriented way.

Through his admonitory tone, Ubayd depicted social realities and moral corruption with biting irony, describing misconduct among men and women so extensively that moral purity seems almost absent in his portrayal. His sharp criticism of religious hypocrisy leaves sincerity and truthfulness confined to marginal groups such as *rindān* and *qalandarān*. With its concise and apt title, *The Treatise of One Hundred Advices* endures as both a social record and a satirical outcry against moral and political decay.

Ultimately, this treatise exposes the people's struggle for survival amid political turmoil, illustrating the reciprocal influence between language and socio-political instability. The harshness of tone mirrors the disorder of society. Yet, given Ubayd's intellectual and political standing, this sharp and naked satire serves a dual purpose: to admonish and awaken reform in some, while offering a bitter solace that may embolden others in their wrongdoing.

متن‌شناسی ادب فارسی

سال هجدهم، شماره یکم (پیاپی ۶۹)، ۱۴۰۵، ص ۴۳-۲۱

تاریخ وصول: ۱۴۰۴/۳/۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۱۸

مقاله پژوهشی

«تحلیل رساله صدپند عبید زاکانی بر اساس تحلیل گفتمان»

فاطمه عزیزآبادی، دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

aziztarazaziz@gmail.com

رضا روحانی* ، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

r.ruhani@kashanu.ac.ir

حسین قربانپور، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

ghorbanpoorarani@yahoo.com

چکیده

تحلیل گفتمان انتقادی نظریه‌ای برآمده از علوم جامعه‌شناسی و زبان‌شناسی است که طبق آن، متون ضمن اثرپذیری از شرایط اجتماعی - سیاسی موجود، می‌توانند در تغییر این شرایط هم تأثیرگذار باشند. در واقع هر متن انعکاس‌کننده ایدئولوژی‌های پدیدآورنده آن در رویارویی با شرایط جامعه است. رویکرد نورمن فرکلاف کامل‌ترین رویکرد این نظریه است که در بردارنده سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین است. عبید زاکانی نویسنده، شاعر و طنزپرداز مشهور قرن هشتم هجری، بنا بر وجود فساد و خفقان حاکم در آن دوره و نیز استعداد وافر خود در طنز و تیزبینی‌های منتقدانه، آثار پرمغزی را از خود به‌جای گذاشته است. این پژوهش با هدف نشان‌دادن زوایای پنهان یکی از رساله‌های معروف طنز و انتقادی عبید، یعنی رساله صدپند، در ارتباط با شرایط ناگوار اجتماعی - سیاسی عصر ایلخانیان نوشته شده که از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و با استفاده از روش توصیفی تحلیلی به‌صورت کمی و کیفی انجام شده است. اهمیت و ضرورت این پژوهش آشکارسازی نقش اندرزهای مطایبه‌آمیز و انتقادی عبید در نحوه رویارویی با چنین شرایطی است که گاه خود نیز تحت تأثیر آن شرایط واقع شده است. نتیجه این پژوهش آن است که نظریه تحلیل گفتمان فرکلاف برای بررسی طنز نامه صدپند عبید کارایی مناسبی دارد و با این‌الگو بسیاری از ظرایف و ریزه‌کاری‌های زبانی و بیانی نویسنده آشکار شد که می‌تواند مورد استفاده دیگر نویسندگان باشد.

واژه‌های کلیدی

تحلیل گفتمان انتقادی، نورمن فرکلاف، رساله صدپند، عبید زاکانی

* مسؤل مکاتبات

2476-3268© The Author(s). Published by University of Isfahan

This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>).

10.22108/rpl.2025.145386.2456

۱. مقدمه

«گفتمان» ترجمه شده واژه فرانسوی «Discourse» است که برای آن تعاریف متعددی از سوی صاحب‌نظران ادبی و تحلیل‌گران اجتماعی ارائه شده است؛ برای مثال، آقاگل‌زاده به نقل از ریچارد و همکاران دو تعریف از آن بیان می‌کند: الف) گفتمان اصطلاحی است عام برای نمونه‌های کاربرد زبان، یعنی زبان برای برقراری ارتباط تولید شده است. ب) برخلاف دستور زبان که با عبارات و جملات سروکار دارد گفتمان به واحدهای زبانی بزرگ‌تری چون بند، مکالمه و متن نظر دارد (آقاگل‌زاده، ۱۳۸۵، ص. ۸). آنچه از تعاریف مختلف برمی‌آید گفتمان به‌نوعی حاصل پیوند زبان‌شناسی و جامعه‌شناسی است که فهم کامل مطالب را در نتیجه توجه به معنای لغات و دستور زبان به همراه نوع کاربرد آن در موقعیت و بافت خاصی می‌داند و هنگامی که برای انتقاد از مسائل اجتماعی - سیاسی به کار برده شود، گفتمان انتقادی نامیده می‌شود. تحلیل گفتمان انتقادی واکاوی و بررسی متون در ارتباط با قدرت و ایدئولوژی حاکم جامعه آنها است.

قرن هشتم هجری در ایران به دلیل تأثیرات ناشی از حمله قوم مغول دربردارنده مصائب و مشکلاتی بسیار فراتر از دامنه تحمل آدمی است که منجر به ایجاد هرج و مرج‌ها، نابسامانی‌ها، بی‌عدالتی‌ها و بی‌تدبیرهایی در اداره امور جامعه شده است و دین و دنیای ایرانیان را به ورطه نابودی کشانده از ریاکاری‌های صوفیان و بی‌عملی‌های فقها گرفته تا کشتارهای عظیمی که تپه‌های برآمده از سرهای بریده‌شده ایرانیان به‌جا می‌گذاشته است؛ به گونه‌ای که حتی در داخل خانه‌های مردم نیز این ویرانگری‌ها نفوذ کرده بود و کانون عفیفانه خانه را به بی‌قید و بندی‌های مغولان مبدل کرده بود و از آن جایی که ادبیات هر جامعه‌ای در هر زمانی تحت تأثیر عوامل و شرایط اجتماعی - فرهنگی زمانه خود است، آثار نگاشته‌شده در این دوران هم بازتاب‌کننده این مفاسد و افسار گسیختگی‌هاست و این از معجزات ادبیات است که اندیشمندان و مدبران هر عصر از پشت کلمات به مبارزه علیه این اوضاع می‌پردازند و با شعر و نثر به ثبت وقایع تاریخی و همین‌طور تجویز راهکارهایی برای بهبود شرایط می‌پردازند. در این میان صاحب معظم نظام‌الدین عبیدالله زاکانی از شاعران و فضلالی قرن هشتم هجری‌ست که به سبب انتقادهای کوبنده و بی‌پرده‌اش در میان معاصران و آیندگان خود شناخته شده است و با تمام استادی و صاحب نامی با روش طنز و هزل به مصاف با تلخکامی‌های حاصل از حمله مغول به ایران می‌رود که نه تنها در آن عصر بلکه در هر زمانه‌ای با مفاسد اخلاقی - اجتماعی می‌ستیزد. اهمیت و ضرورت این پژوهش در تبیین نقش اندرزهای مطایبه‌آمیز عبید در واکنش به شرایط سیاسی - اجتماعی عصر نویسنده و متقابلاً نقش سطح کلان جامعه در ایجاد بستر لازم برای تولید رساله صدپند است.

هدف اصلی انجام این پژوهش تحلیل دقیق رساله صدپند عبید زاکانی در سطوح توصیف، تفسیر و تبیین است که از این طریق به کشف و شناخت لایه‌های زیرین آن در ارتباط با اوضاع اجتماعی - سیاسی قرن هشتم دست پیدا می‌کنیم و با ژرف‌نگری بیشتری به این اثر می‌نگریم. از اهداف فرعی پژوهش دستیابی به وجوه گفتمانی این رساله و عناصر شکل‌گیری آن و نیز پی‌بردن به ایدئولوژی نویسنده در ارتباط با قدرت و جامعه اوست.

سؤالات اساسی نویسندگان مقاله عبارت‌اند از: ۱. تا چه اندازه از ابزارهای زبانی اعم از واژگانی و دستور

زبانی در جهت مقاصد گفتمان‌مدارانه استفاده شده است؟

۲. تأثیرهای متقابل زبان و شرایط اجتماعی - سیاسی در رساله صدپند به چه صورت است؟

۳. نگاه نویسنده نسبت به طبقات مختلف جامعه و شرایط موجود به چه صورت است؟
فرضیات این پژوهش عبارت‌اند از: وجود مقاصد گفتمان‌مدارانه در پشت استعمال واژگان و عناصر دستور زبانی به‌کاررفته در این رساله، انعکاس کامل شرایط سیاسی - اجتماعی موجود در جامعه نویسنده در پردازش این اثر و نقش مهم هریک از طبقات موجود در جامعه در ایجاد و گسترش این شرایط در کنار اثرپذیری متقابل از این اوضاع.

۲-۱. پیشینه انجام کارهای قبلی مرتبط با موضوع پژوهش

طبق بررسی‌های انجام‌شده هیچ پژوهشی در زمینه تحلیل گفتمان انتقادی رساله صدپند عبید زاکانی صورت پذیرفته است؛ ولی در زمینه مبحث تحلیل گفتمان انتقادی و عبید زاکانی پژوهش‌های زیادی صورت گرفته که برای نمونه به چند مورد اشاره شده است:
کتاب‌ها:

۱. تحلیل گفتمان انتقادی نوشته نورمن فرکلایف ترجمه روح‌الله قاسمی (۱۳۹۸) که در آن توضیح و تشریح کامل نظریه نویسنده دیده می‌شود و با ذکر نمونه‌هایی از متون، اصول آن به تفصیل بیان می‌شود. پژوهشگران زیادی بر اساس همین کتاب تحقیقات متعددی را به رشته تحریر درآورده و آثار نویسندگان و شاعران مختلف را بررسی و تحلیل کرده‌اند.

۲. در شناخت عبید زاکانی (۱۳۴۴) اثری جامع و کامل درباره تاریخ مورد مطالعه ما و زندگی و آثار این متقد بزرگ به قلم نصرالله داوودی.

۳. عبید زاکانی لطیفه‌پرداز و طنزآور بزرگ ایران (۱۳۷۵) که مجموعه‌ای از سخنان برگزیده و حاصل پژوهش‌های جمعی از صاحب‌قلمان ادب فارسی درباره عبید زاکانی است و به کوشش بهروز صاحب‌اختیاری گردآمده است که ضمن تشریح کامل آثار این نویسنده و شاعر بزرگ، به بررسی ابعاد مختلف این آثار، از زوایای مختلف اعم از طنز و انتقاد و مقایسه با آثار نویسندگان جهان و نیز اندیشه سیاسی نویسنده آن پرداخته شده است.
مقالات:

۱. «تحلیل بسامدی نقد اجتماعی در آثار عبید زاکانی» (۱۳۹۰) اثر بهادر باقری و صدیقه مسعودی در فصلنامه پژوهش‌های ادبی که به‌طور دقیق و موشکافانه موضوعات و شخصیت‌ها و طبقات مورد انتقاد عبید زاکانی را در هر اثر به‌صورت آماری بیان کرده و درصد آنها را در کل آثارش نشان داده است.

۲. «پیشینه عصیان سیاسی و نقد قدرت در اشعار سیف فرغانی و عبید زاکانی» نوشته مهناز کرمی و سید احمد حسینی (۱۳۹۴) فصلنامه تخصصی تحلیل و نقد متون زبان و ادبیات فارسی که به دسته‌بندی سه‌گانه نقد صوفیه، اجتماعی و اخلاقی مجموعه نقدهای این دو شاعر پرداخته است و تأثیر نابسامانی اوضاع زمانه آنها را در آثارشان به‌خوبی نشان داده است.

رساله‌ها و پایان‌نامه‌ها:

۱. رساله دکتری فرج‌الله نعمتی با عنوان «بررسی و تحلیل غزلیات حافظ بر اساس نظریه نورمن فرکلایف» (۱۴۰۱) با راهنمایی محمدرضا یوسفی که پس از بیان کلیات و تعاریف از نظریه یادشده و نیز شرایط سیاسی - اجتماعی قرن

هشتم به تحلیل دقیق شعر حافظ از این منظر پرداخته و به تفسیر و تبیین لایه‌های زیرین آن در ارتباط با قدرت و ایدئولوژی حاکم دست زده و روابط بینامتنی موجود در اشعار حافظ با شاعران پیشین را نشان داده است.

۲. رساله دکتری حسین به‌آفرید از دانشگاه خوارزمی با عنوان «اخلاق اجتماعی و زندگی روزمره ایرانیان سده هشتم هجری و بازتاب آن در دیوان عبید زاکانی» (۱۴۰۲) با راهنمایی حسین مفتخری و حسین محمدی که فضای اجتماعی آن زمان را با بررسی کامل تاریخ مغولان، بررسی و انعکاس آن را در دیوان عبید، روشن و آرای آسیب‌شناسانه‌اش را با روش توصیفی‌تحلیلی واکاوی می‌کند.

۳. پایان‌نامه سیدمجتبی نعیمی با عنوان «نگاه انتقادی عبید زاکانی به جامعه و سیاست‌مداران در سده هشتم هجری» (۱۳۹۰) با راهنمایی محمدرضا مایلی که از منظر هرمنوتیک هرش به بررسی آثار عبید پرداخته و بدون در نظر گرفتن نقش صورت و زبان آثار عبید و بر اساس نیت مؤلف راهکارهای دینی ارائه‌شده‌اش را نیز به صورت دسته‌بندی‌شده تبیین کرده است.

۳-۱. روش پژوهش

در این پژوهش، ابتدا از طریق مطالعات کتابخانه‌ای داده‌های اولیه گردآوری می‌شود و سپس بر اساس روش توصیفی‌تحلیلی به تحلیل کمی - کیفی رساله صدپند عبید زاکانی بر اساس نظریه نورمن فرکلاف پرداخته می‌شود و این اثر در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین واکاوی می‌شود.

۴-۱. یافته‌ها

آنچه از پژوهش حاضر به دست می‌آید این است که عبید زاکانی در کمال ایجاز و با اتکا به طنز و هزل از انواع ارزش‌های رابطه‌ای، تجربی و بیانی در حوزه واژگانی و دستور زبانی بهره گرفته است تا مقاصد دارای ارزش گفتمان انتقادی خود را در قالب پندهای صدگانه‌اش ارائه دهد و از این راه تمام طبقات جامعه اعم از مردم عادی، بازاریان، مقامات دینی و قضایی، شیوخ و حاکمان را به نقد و چالش کشیده و تصویری منفی از این اقشار را در آن برهه تاریخی ثبت کرده است.

۲. مبانی نظری

۲-۱. گفتمان

«گفتمان» یکی از واژه‌های فارسی به‌کارگرفته‌شده در ترجمه «Discourse» است که نسبت به بقیه معادل‌هایش از اقبال بیشتری برخوردار شده و در میان پژوهشگران فارسی‌زبان متداول شده که در لغت به معنی گفتگو و مکالمه است؛ اما در اصطلاح کاربردی وسیع‌تر از گفتگو را شامل می‌شود که یکی از مهم‌ترین ارکان آن وجود گفتگو است؛ اما درعین حال بسیار فراتر از آن و در ارتباط با بافت و موقعیت خاص مطرح شده معنا می‌یابد و متقابلاً به آن موقعیت و بافت مشخص معنا می‌بخشد و حتی آن را تحت کنترل خود درمی‌آورد و مانند یک کنشگر فعال اجتماعی عمل می‌کند. بنا بر تعریف آقاگل‌زاده «گفتمان عبارت است از زبان به هنگام کاربرد به‌منظور برقراری ارتباط» (آقاگل‌زاده، ۱۳۸۵، ص. ۲۶).

۲-۲. تحلیل گفتمان

واقعیات تنها از طریق زبان و گفتمان معنا می‌یابند و این نقطه آغازی برای تحلیل گفتمان است که با عناوینی چون تحلیل کلام یا سخن‌کاوی نیز بیان می‌شود. «در تحلیل گفتمان نظریه و روش به یکدیگر پیوند می‌خورند و محقق برای اینکه بتواند از تحلیل گفتمان به منزله روش مطالعه تجربی استفاده کند، باید پیش‌فرض‌های انسانی فلسفی آن را بپذیرد» (بلور، ۱۳۹۰، ص. ۲۱). تحلیل گفتمان برای نخستین بار در سال (۱۹۵۲م) برای تحلیل گفتار و نوشتار مطرح گشت و به مطالعه زبانی در سطحی فراتر از جمله و در ارتباط رفتارهای زبانی و غیرزبانی پرداخت.

۲-۳. تحلیل گفتمان انتقادی

«زبان‌شناسی انتقادی» پایه و اساس رویکرد انتقادی به گفتمان است. وقتی از رویکرد انتقادی سخن گفته می‌شود، بر کارکردهای اجتماعی و ایدئولوژیکی زبان در ساخت و تحول ساختارها و روابط اجتماعی تأکید می‌شود و به زبان به صورت خنثی و شفاف نگاه نمی‌کند. این در حالی است که سایر رویکردها بدون توجه به روش‌های شکل‌گیری اجتماعی کنش‌های گفتمانی و نیز اثرهای اجتماعی آنها فقط به مطالعه توصیفی ساختار و کارکرد کنش‌های گفتمانی می‌پردازند.

در سال (۱۹۷۰م) راجر فاولر و همکارانش زبان‌شناسی انتقادی را مطرح کردند که بر اساس زبان‌شناسی نظام‌مند نقش‌گرای «مایکل هالیدی» بر اهمیت بافت اجتماعی و موقعیتی در تولید و توسعه زبان توجه دارد. همچنین صورت‌های معنایی و دستوری به‌عنوان ابزاری ایدئولوژیک در ساخت معنا در متون و نیز در طبقه‌بندی افراد، حوادث و اشیا در زبان‌شناسی انتقادی مورد توجه قرار می‌گیرد.

به دنبال زبان‌شناسی انتقادی و تأکید آن بر صورت‌های زبانی «تحلیل گفتمان انتقادی» مطرح می‌شود و به چگونگی و چرایی صورت‌های زبانی تولید شده می‌پردازد و میان گفتمان با اجتماع، قدرت و ایدئولوژی ارتباط برقرار می‌سازد. همچنین واژه «انتقادی» معنی وسیعی را در بردارد و آن تحلیل و تبیین دقیق ابعاد مختلف متون است که علاوه بر نقاط ضعف به نقاط مثبت نیز می‌پردازد.

۲-۴. نورمن فرکلاف

یکی از معروف‌ترین نظریه‌پردازان در حوزه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف (۱۹۴۲م) است که بدون‌ترین و منسجم‌ترین رویکرد را در این زمینه ارائه کرده است؛ به طوری که هم صورت و هم محتوای اثر را به صورت توصیف، تفسیر و تبیین تحلیل می‌کند. به عبارتی علاوه بر اساس نظری در زبان‌شناسی انتقادی، دارای چهارچوبی کاربردی است که در تحلیل متن و گفتمان به کار گرفته می‌شود و با ترکیب زبان‌شناسی انتقادی و جامعه‌شناسی از اصول زبان‌شناسی نقش‌گرای هالیدی به‌عنوان پایه‌ای برای کاوش‌های زبان‌شناسی بهره می‌برد و علاوه بر تحلیل زبان‌شناسی به اهمیت و نقش تحلیل بینامتنیت هم تأکید دارد.

۲-۵. رساله صدپند

رساله صدپند یکی از رسائل انتقادی عبید زاکانی است که در قالب پنجاه صدگانه طنزآمیز کاستی‌های اخلاقی و مشکلات دوره نویسنده را نمودار کرده است و با وجود کوتاهی ظاهر اندیشه‌های طویل و مصلحانه عبید را نشان می‌دهد.

۳. بحث و بررسی

در این قسمت رساله *صدپند* بر مبنای نظریه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف در سطوح توصیف، تفسیر و تبیین تشریح می‌شود.

۳-۱. توصیف

اولین مرحله در تحلیل گفتمان انتقادی توصیف است. «توصیف به معنای شناخت متن در چارچوب بافت متن و تلاش برای یافتن ارتباط منطقی کلمات و هم‌نشینی و هم‌آوایی کلمات و واژگان است» (ناصری و همکاران، ۱۳۹۴، ص. ۸۹). در این مرحله باید توجه شود که «چه گفته می‌شود و پیام آن چیست و نیز چگونه گفته می‌شود که چگونه گفتن پیام اغلب با توجه به شرایط و موقعیت، مقصودهایی را در پی خواهد داشت» (یارمحمدی، ۱۳۹۵، ص. ۵۰). در مرحله توصیف، مؤلفه‌های زیر واکاوی می‌شوند:

۳-۱-۱. شخصیت‌ها

چون در رساله *صدپند*، پندهای صدگانه به صورت کلی بیان شده و شخص خاصی را خطاب قرار نداده، شخصیت‌های زیادی ذکر نشده است؛ با این حال در مقدمه به ذکر چند شخصیت پرداخته است که در انواع متفاوتی از دسته‌های شخصیتی مذهبی، تاریخی، فلسفی و ... قرار می‌گیرند و در کل (۹) بار از شخصیت‌های مختلف نام برده است.

از جمله شخصیت‌های مذهبی که در رساله *صدپند* ذکر شده است؛ شخصیت پیامبر (ص) است که با ترکیبات زیبایی به درود ایشان پرداخته است. «صلوات تامات نثار روضه مقدس سید کائنات و خلاصه موجودات محمد مصطفی ...» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۷۹).

۳-۱-۲. شاخص‌ها

از مؤلفه‌های قابل بررسی در مرحله توصیف متون پرداختن به شاخص‌های موجود در یک اثر است که شامل کلیه عناوین و القاب نسبت داده شده به اشخاص است که متناسب با بافت موقعیتی و شرایط زمانی - مکانی خاصی هستند. شاخص‌ها به ایجاد ارتباط میان زبان و بافتار تعاملی به کارگیری آن می‌پردازند که در مرحله اول شامل شاخص‌های شخصی و سپس شاخص‌های اجتماعی می‌شوند.

۳-۱-۲-۱. شاخص‌های اجتماعی

شاخص‌ها نمودار جایگاه اجتماعی اشخاص هستند و موقعیت اجتماعی افراد را آشکار می‌سازند. آنها «هویت اجتماعی مشارکان در کلام یا روابط اجتماعی بین آنها را مشخص می‌کنند» (آفاگل زاده، ۱۳۹۴، ص. ۱۰۶) و نیز «به جنبه‌هایی از موقعیت اجتماعی و شیوه‌های مختلف بیان عبارات محترمانه مربوط می‌شود» (آفاگل زاده، ۱۳۹۴، ص. ۱۰۸).

در رساله *صدپند* برای ۴ مورد از شخصیت‌های نام برده شده از شاخص‌های اجتماعی استفاده شده که متناسب با آن شخصیت است؛ برای مثال، از شاخص «خواجه» برای نصیرالدین طوسی (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۷۹) استفاده کرده است.

۲-۲-۱-۳. شاخص‌های شخصی

شاخص‌های شخصی که شامل ضمیر اعم از متصل و منفصل و نیز شناسه‌های پایانی فعل‌ها می‌شوند، «باعث شناسایی مشارکت‌کنندگان در کلام با افراد دیگر که در یک موقعیت ارتباطی در گفتمان به آنها ارجاع داده می‌شود، می‌شود» (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۴، ص. ۱۱۰) در رساله صدپند به دلیل اینکه به صورت ارائه‌پند و مخاطب قرار دادن افراد سخن گفته شده است، نمونه‌ای از کاربرد شناسه «م» دیده نمی‌شود. علاوه بر این، به علت ماهیت اندرزی رساله صدپند و استفاده از افعال امری کاربرد شناسه «یم» نادر است؛ تنها در ۲ مورد از آن استفاده کرده و در پایان رساله پس از پندهای صدگانه و برای ایجاد صمیمیت بیشتر به جای شناسه مفرد از جمع استفاده کرده و از زبان نویسنده آورده است: «آنچه ما دانستیم و از استادان شنیده و از بزرگان عصر خود مشاهده کرده این است که از راه شفقت و مسلمانی در این مختصر یاد کردیم تا ...» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۶) که با استفاده از حذف لفظی برای جلوگیری از تکرار در افعال «شنیده» و «مشاهده کرده» از آوردن مجدد شناسه «ایم» خودداری کرده است.

یکی از پرکاربردترین شناسه‌های موجود در این متن «د» در پایان افعال مضارع، آینده و ماضی التزامی است که به صورت تهی نیز در بیشتر افعال ماضی فهم‌پذیر است. فراوانی استفاده از چنین شناسه‌ای با در نظر گرفتن حالت تهی (۷۱) مرتبه است؛ برای مثال، پند (۴۲) که هر دو نوع را دارد. در برخی موارد به جای اول‌شخص از شناسه‌های سوم‌شخص در توصیف نویسنده استفاده کرده است تا تواضع خود را نشان دهد.

همچنین برای انتقال حالت مشارکت و در پاره‌ای موارد ادب از شناسه «ند» (۳۳) بار بهره گرفته که در بیشتر مواقع برای بیان اعمال و گفتار طبقات و مجموعه‌های مختلف اجتماعی - سیاسی در خلال پندهاست. در اینجا برای نمونه به آوردن یک مورد اکتفا می‌شود. «غلام بچگان ترک را تا بی ریشند به هر بها که فروشند بخرید و چون آغاز ریش آوردن کنند به هر بها که خرنند بفروشید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۲).

همچنین (۳) بار از شناسه دوم‌شخص مفرد «ای» استفاده کرده است که همگی به دنبال هم در پند (۶۹) آمده‌اند. «مردمکان فضول... که تو دوش شراب بد خورده‌ای و صراحی و ساغر شکسته‌ای و زر و جامه بخشیده‌ای ...» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۴).

آنچه در این رساله به تناسب نوع بیان نویسنده بارها استفاده شده، شناسه «ید» است که برای ادای احترام و نیز در بر گرفتن عده زیادی از مخاطبان از آن به کار برده است؛ به طوری که علاوه بر صد پند که همه به صورت امر جمع و با شناسه «ید» آمده‌اند، در برخی پندها با عطف کردن پندی دیگر میزان این استفاده را بیشتر کرده است؛ تا جایی که روی هم رفته تعداد (۱۲۸) مورد در این رساله دیده می‌شود.

در کنار شناسه‌ها، ضمیر متصل و منفصل نیز از جمله شاخص‌های شخصی هستند که در بررسی انجام شده میزان استفاده از آنها در رساله صدپند بدین شرح است: ضمیر متصل «ت» یک‌بار در آغاز رساله در شعر «اگر شربت‌ی بایدت سودمند ...» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰) آمده که در نقش دستوری نهادی همراه با فعل «باید» و حذف معنوی قسمت اصلی فعل است.

ضمیر متصل «ش» با (۷) بار تکرار و ضمیر متصل «شان» با (۶) بار تکرار در این رساله حضور دارند؛ برای نمونه: «زن جوان شوهر به سفر رفته، و با عاشقی که بار اول به معشوق رسد و (... ش) برنخیزد و غلامبارۀ مفلس و (... پیر و شاهی که در مجلس رود و حریف او را نپسندد و زرش بازستاند و به درش کند و به

گروهی نیم‌مست که شرابشان بریزد...» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۳) که (۳) بار «ش» و (۱) بار «شان» را به کار برده است که به ترتیب مرجع ضمیرهایشان عبارت‌اند از: عاشق، شاهد، شاهد و گروه نیم‌مست.

ضمایر متصل «م»، «یم» و «تان» در این رساله به کار نرفته است.

کاربرد ضمایر منفصل به جز ضمیر «من» که اصلاً وجود ندارد به این ترتیب است: ضمیر منفصل «ما» با (۲) بار تکرار در پایان رساله از زبان نویسنده و برای احترام به صورت جمع آمده است. «آنچه ما دانستیم ... ما را به دعای خیر یاد کنند» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۶) ضمیر منفصل «تو» تنها یک‌بار در پند (۶۹) آمده است.

ضمیر منفصل «شما» برای اشاره به مخاطبان با (۲) بار تکرار اولی در پند هفدهم (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۱) و دومی در پند (۸۶) (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۹) آمده است.

ضمیر منفصل «او» با (۲) بار تکرار یک‌بار «شکر و سپاس خالقی را که اکثر مخلوقات بر وحدانیت او دلیلی واضح و برهانی قاطع است» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۷۹) و یک‌بار «... شاهدی که در مجلس رود و حریف او را نپسندد و ...» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۳) که مرجع آنها خالقی و شاهد است.

ضمیر منفصل «ایشان» با بیشترین کاربرد (۶) بار آمده است؛ برای نمونه: «گرد در پادشاهان و اتباع ایشان مگردید و عطای ایشان به لقای دربانان ایشان بخشید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰) که مرجع هر (۳) مورد «پادشاهان» است.

علاوه بر این ضمیر انعکاسی «خود» نیز با (۱۰) مرتبه تکرار حضور پررنگی دارد؛ برای مثال: «وصیتی که سلطان حکما افلاطون از برای شاگرد خود ارسطاطالیس نوشته است» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۷۹).

۳-۱-۲-۳. شاخص‌های مکانی

محل وقوع رویدادها یکی از عناصر مهم در تحلیل گفتمان انتقادی از منظر نورمن فرکلاف است که کاربرد آن در واقع «نوعی اشاره است که به یک مکان یا موقعیت ارجاع می‌دهد که مرتبط با موقعیت مکانی گوینده در ادای گفتار است» (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۴، ص. ۱۱۱). مکان‌های ذکر شده در رساله صدپند (۷) موردند که از جمله آنها موارد زیر هستند: «گرد در پادشاهان» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰) که در پند (۱۲) آمده است. «کوچه‌ای که در آن مناره نباشد» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۱) که در پند (۲۲) آمده است.

۳-۱-۲-۴. سایر شاخص‌ها

شاخص‌هایی مانند تعبیر و کلمات خلاف ادب را هم می‌توانیم به موارد بالا اضافه کنیم که در آثار عبید زاکانی فراوان یافت می‌شود. در مجموع بنا بر آنچه گفته شد شاخص‌ها یکی از عناصر دارای بارگفتمانی از منظر انتقادی هستند که در این دست تحلیل‌ها باید شایان توجه واقع شوند. در رساله صدپند (۳۳) مرتبه کلمات خلاف ادب ذکر شده است که به دلیل رکاکت آنها از آوردن مثال چشم پوشیده شد.

۳-۱-۳. روابط معنایی واژگان

از منظر نورمن فرکلاف برای رسیدن به تحلیلی جامع باید روابط معنایی واژگان موجود در اثر را بررسی کرد و از نظر انواع روابط اعم از تضاد، شمول معنایی، ترادف، هم‌نشینی، جان‌شینی و واج‌آرایی یک اثر را بررسی دقیق

کرد تا به پاسخ پرسش «چه نوع روابط معنایی هم معنایی، شمول معنایی و تضاد معنایی به لحاظ ایدئولوژیک معنادار بین کلمات وجود دارد؟» (فرکلاف، ۱۳۹۸، ص. ۱۵۰) برسیم.

۱-۳-۱. تناسب معنایی واژگان

آوردن کلمات دارای معانی مرتبط با هم به گونه‌ای که در یک مجموعه با ارزش یکسان قرار داشته باشند، سبب ایجاد کلامی فهم‌پذیر و منسجم می‌شود که البته اگر تعداد آن از دو کلمه بیشتر شود، وارد حوزه شبکه معنایی می‌شود و در این رساله عبید زاکانی با توجه به مختصر بودن مطالب (۲۴) مورد کلمات متناسب با هم را آورده است؛ برای نمونه: «شراب از دست ساقیان ریش‌دار مستانید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۲). علاوه بر تناسب شراب و ساقی، فعل «مستانید» به صورت ایهام‌وار در معنی مستی با آنها تناسب دارد؛ هرچند معنی اصلی آن فعل نهی به معنی «نگرفتن» است.

۲-۳-۱. شمول معنایی واژگان

منظور از رابطه شمول معنایی «موردی است که در آن معنای یک واژه در درون معنای واژه‌ای دیگر قرار دارد» (فرکلاف، ۱۳۹۸، ص. ۱۵۸). در این موقعیت واژه کلی‌تر که دربرگیرنده معنای سایر واژگان موجود در آن مجموعه است، «شامل» نام دارد و هر یک از واژگان دیگری که جزئی از واژه شامل هستند «زیر شمول» نام می‌گیرد که به نسبت با سایر واژگان زیر شمول با نام «هم شمول» شناخته می‌شود. در رساله صدپند این تعداد در مجموع (۵) مورد است که در زیر تعدادی از آنها را ذکر می‌کنیم. «زکات (...) به مستحقان رسانید؛ چون زنان مستوره که از خانه بیرون نتواند رفت و حیزان پیر مفلس و کنگان ریش آورده و زنان جوان شوهر به سفر رفته که زکات دادن یمنی عظیم دارد» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۴). در این مورد مستحقان شامل و مواردی که به دنبال آن نام برده است، از قبیل زنان مستوره، حیزان پیر، کنگان ریش آورده و زنان جوان شوهر به سفر رفته مشمول هستند.

۳-۳-۱. تضاد معنایی واژگان

یکی از مؤلفه‌های مورد بررسی در تحلیل گفتمان انتقادی پرداختن به تضاد یا تقابل است که در سطوح مختلف واژگان، جمله، متن و گفتمان یافت می‌شود؛ به عبارت دیگر، تضاد تنها واژگان متضاد را در بر می‌گیرد؛ ولی مفهوم تقابل بسیار گسترده‌تر است و علاوه بر واژگان، جملات و متون گفتمان‌ها را هم در بر می‌گیرد. تضاد در تعریف فرکلاف «ناسازگاری معنایی است؛ معنای یک کلمه با معنای کلمه دیگر ناسازگار است» (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص. ۱۷۸).

در این رساله (۲۳) بار کلمات متضاد آمده است که به دلیل کاربرد گفتمان‌مدارانه آن شایان توجه است؛ برای مثال در نمونه زیر پنج جفت واژه متضاد را در کنار هم جای داده است که در نهایت ایجاز پندهایی بسیار پخته را بیان کرده است. «جوانی به از پیری و صحت به از بیماری و توانگری به از درویشی و عزبی به از قلتبانی و مستی به از مخموری و هشیاری به از دیوانگی دانید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۵).

۳-۱-۳-۴. عبارت‌بندی دگرسان

زمانی که برای بیان مقصود از عبارات و جملات دارای بار معنایی منفی استفاده شود و چنین استفاده‌ای کاملاً آگاهانه باشد، از عبارت‌بندی دگرسان بهره برده شده که دارای ارزش گفتمان مدارانه است. «عبارت‌بندی موجود مسلط و طبیعی شده به‌طور حساب شده‌ای جای خود را به عبارت‌بندی دیگری می‌دهد که در تقابل آگاهانه با آن قرارداد» (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص. ۱۷۴).

(۱۱) مورد کاربرد عبارت‌بندی دگرسان در رساله صدپند دیده شد که به یک نمونه اشاره می‌شود: «حج مکنید تا حرص بر مزاج شما غلبه نکند و بی‌ایمان و بی‌مروت نگردید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۵). مخاطبان را از رفتن به حج که از فروع دین و واجبات مسلمانان هست برحذر می‌دارد و به‌خاطر تبعات ناشی از آنکه حاجیان وقت او را دچار گردانیده است آن را موجب بی‌ایمانی و غلبه حرص می‌داند.

۳-۱-۳-۵. ترادف واژگان

یکی از مؤلفه‌های فرعی‌تر در روابط معنایی مبحث ترادفات واژگانی است که در آن کلمات دارای یک مفهوم و مترادف بررسی می‌شود. در متن مدنظر (۹) مورد تناسب به کار رفته است که در زیر به آوردن نمونه‌ای از آن بسنده می‌شود. «سخن شیخان زراق سالوس باور مکنید تا...» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۱). در این عبارت زراق و سالوس بدون فاصله و با یک معنی در کنار هم آمده‌اند که به بار معنایی کلام افزوده‌اند.

۳-۱-۳-۶. عبارت‌بندی افراطی

زمانی که کاربرد ترادفات به‌صورت افراطی و بسیار پی‌درپی باشد، به آن «عبارت‌بندی افراطی» اطلاق می‌شود؛ یعنی از عبارات هم‌معنی به‌صورت افراطی در کنار یکدیگر استفاده می‌شود که موجب طولانی‌تر شدن کلام می‌شود و به القای مفاهیم گفتمان‌مدارانه مدنظر نویسنده کمک می‌کند و سبب تأکید بر معنی مدنظر می‌شود. «کاربرد نامعمول شمار زیادی از کلمات تقریباً هم‌معنی در عبارت‌بندی» (فرکلاف، ۱۳۷۹، ص. ۱۷۶). در این رساله (۱۷) مورد عبارت‌بندی افراطی آمده است؛ برای مثال: «بر رأی اصحاب خرد و کیاست و ارباب نظر و فراست عرضه می‌افتد» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۷۹) که همگی واژگان پی‌درپی آورده‌شده دارای مفهوم خردمندی مخاطبان هستند.

۳-۱-۴. تشبیه

یکی دیگر از عوامل ایجاد انسجام تشبیه است که موجب زیبایی کلام و بیان بهتر احساسات می‌شود که سبب فهم بهتر پدیده‌ها می‌شود. در این رساله (۴) تشبیه به کار رفته است که به دلیل کوتاهی جملات پندی و صراحت کلام در پندها وجود ندارد و تنها در ابیاتی که در مقدمه آغازین در لزوم بهره‌گیری از پند و نصیحت آورده است، دیده می‌شود که می‌نویسد: «... ز داعی شنو نوشداروی پند / پرویزن معرفت بیخته / به شهد شرافت برآمیخته» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰). همان‌طور که ملاحظه می‌شود در این دو بیت که با تأثیر آشکارا از سعدی سروده است، (۳) بار از تشبیه استفاده شده و پند را به نوشدارو، معرفت را به پرویزن و ظرافت را به شهد

همانند کرده است. در مورد دیگر نیز در همین مقدمه «کتابت» را به «قید» تشبیه کرده است «هوس باعث گشت که ... در قید کتابت آورد» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰).

۳-۱-۵. حسن تعبیر

از دیگر زیر مجموعه‌های ارزش رابطه‌ای واژگان، استفاده از «حسن تعبیر» است که نویسنده برای کم کردن بار معنایی منفی عبارات از واژگان به ظاهر مثبت و زیبا برای بیان مفاهیم منفی استفاده می‌کند. در رساله صدپند از (۲) مورد حسن تعبیر استفاده کرده که با توجه به صراحت پندهای نویسنده کاربرد این مقدار کم از کاربرد حسن تعبیر نشانه زیرکی و هوشمندی وی در کنار فن والای بیانش است. در پندی کوتاه و در لفافه می‌گوید: «غلام نرم دست خرید نه سخت مشت» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۲) که بدون اشاره مستقیم به استفاده جنسی از غلامان با ایجاد تضاد نرم دست و سخت مشت به تغییر کاربری غلامان اشاره می‌کند.

۳-۱-۶. رسمیت و محاوره‌ای بودن

رسمی یا محاوره‌ای بودن لحن کلام و انتخاب واژگانی که رسمیت یا صمیمیت را القا می‌کند، از مباحث ارزش رابطه‌ای کلمات هر گفتمان است که به تناسب محتوا و هدف، نویسنده به استفاده از یکی از آنها می‌پردازد و با کمک واژگان مربوط به هر دسته فضای نوشته را به سمت یکی از این دو، بیشتر متمایل می‌کند. رساله صدپند به تمامی به صورت رسمی در قالب پند و نصیحت از زبان ناصحی اجتماعی بیان شده است که با استفاده از قابلیت طنز از کاربرد واژگان سخیف و رکیک نیز در آن ابا نکرده و از این راه باکمال ایجاد مقاصد سیاسی - اجتماعی خود را بازگو کرده است. در ابتدای کلام و در انتها ادبی و با لحن پرتکلف به آوردن عبارات عربی و ابیات شعر می‌پردازد؛ اما در اصل کلام که همان پندهای صدگانه است، نهایت استفاده را از کلمات نامتعارف ادبی و خلاف موازین ادب کرده که تنها در آبخور هزل و طنز هضم شدنی است.

۳-۱-۷. جایگزینی واژگان

جایگزینی دربردارنده دو مفهوم «همنشینی» و «جانشینی» است؛ یکی از مؤلفه‌های مورد توجه در تحلیل گفتمان انتقادی از دیدگاه نورمن فرکلاف است. «تناسب و هارمونی کلام حاصل ارتباط میان اجزای کلام در دو محور همنشینی و جانشینی است. محور همنشینی همان محور افقی کلام است که اجزای کلام در آن با یکدیگر هم‌نشینی می‌شوند و رابطه همنشینی برقرار می‌کنند. محور جانشینی محور عمودی کلام است که در آن اجزا جانشین یکدیگر شده، روابط جانشینی با هم برقرار می‌کنند» (وفایی و علی نوری، ۱۳۸۹، ص. ۱۰۰). هر دوی این محورها مکمل هم هستند و در شناخت کامل متن و معنی دقیق کلمات یاری‌مان می‌کنند.

۳-۱-۷-۱. محور همنشینی کلمات

وقتی کلمات در یک محور واحد به صورت زنجیروار در کنار هم می‌آیند، محور همنشینی کلمات ایجاد می‌شود. در واقع «رابطه همنشینی یا رابطه نحوی، رابطه‌ای از نوع ترکیب، میان الفاظی است که در یک زنجیره کلامی در

کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند» (بی‌روشین، ۱۳۷۴، ص. ۵۵). رابطه همنشینی باعث تأثیرپذیری واژگان هم‌نشین از یکدیگر می‌شود؛ از هم معنی می‌گیرند و بر معنی همدیگر اثر می‌گذارند.

از دیدگاهی دیگر این محور را می‌توان معادل «مجاز» در علم بدیع دانست که نشأت گرفته از قابلیت محور همنشینی در ایجاد حذف واژگان مجاور است و در واقع یک واژه در معنی غیرحقیقی خود به کار گرفته می‌شود که از طریق علایق و قرائن به معنی آن پی می‌بریم. چنین تعبیری از محور همنشینی که برای اولین بار توسط «یاکوبسن» انجام گرفت، در واقع واردکردن مباحث دستور زبانی واژگان آنهاست؛ زیرا طبق تعریفی که از علم بیان شده «علم بیان راه ورود به دنیای ادبیات است» (شمیسا، ۱۳۷۸، ص. ۱۵).

در رساله صدپند (۳۲) مرتبه کاربرد همنشینی واژگان را داریم که باتوجه به اختصار و ایجاز این رساله درخور توجه است؛ برای مثال، به جای آنکه با صراحت کارهای پادشاهان وقت را بیان کند و امور ناشایست را به‌عنوان پیشه آنها برشمارد، در قالب این پند با کنار هم قراردادن این امور با عنوان پادشاهان و بزرگان عصر خود، راه‌های عزت‌یافتن در نزد آنها و برخورداری از عمر را برمی‌شمارد و در واقع پادشاهان و بزرگان عصر را محکوم به چنین اعمالی می‌کند. «مسخرگی و قوادی و دف زنی و غمازی و گواهی به دروغ دادن و دین به دنیا فروختن و کفران نعمت پیشه سازید تا پیش پادشاهان و بزرگان عزیز باشید و از عمر برخوردار شوید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۱).

۲-۷-۱-۳. محور جانشینی کلمات

مقصود از محور جانشینی کلمات این است که چگونه از میان همه کلمات هم‌معنا که تداعی‌کننده یک مفهوم در ذهن هستند تنها کلمه حاضر در عبارت انتخاب شده و از بقیه صرف‌نظر شده است. «رابطه جانشینی در محور عمودی کلام میان واحدهایی است که به جای هم انتخاب می‌شوند و در همان سطح واحد تازه‌تری را به وجود می‌آورند» (صفوی، ۱۳۸۳، ص. ۲۸-۲۷). از منظر یاکوبسن محور جانشینی بر اساس انتخاب از میان واژگان صورت می‌گیرد و همان «استعاره» است که کلمه‌ای بر اساس مشابهت جانشین کلمه‌ای دیگر می‌شود و تمامی انواع استعاره را نیز در بر می‌گیرد.

برای مثال زمانی که به جای آوردن کلمه «فرزند» برای «بیوگان» از واژه «کره» استفاده کرده و آن را استعاره از فرزند در نظر گرفته است و گفته «در دام زنان بیوه نیفتید، خاصه بیوگان کره‌دار» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۱) که با جانشین کردن این کلمه علاوه بر اینکه فرزند آنها را تا این اندازه پست کرده، خودشان را هم مانند حیوان دانسته و بدون آوردن توضیحات، در نهایت ایجاز به شوهران قبلیشان نیز اهانت کرده است.

۸-۱-۳. حذف

حذف مؤلفه دیگری در تحلیل گفتمان انتقادی است که تعدادی از عناصر گفتمان آگاهانه یا ناآگاهانه بازنمایی نمی‌شوند. به لحاظ ساختاری، حذف اگر برای پرهیز از تکرار مجدد کلمه بعد از آوردن آن کلمه در عبارت باشد، حذف لفظی نام دارد و اگر بدون آوردن کلمه باشد، به گونه‌ای که تنها از طریق معنا به آن پی برده شود، معنوی نام دارد. به علاوه اگر به صورت ذهنی دریافته شود حضوری است.

این رساله در کمال اختصار نوشته شده و یکی از عوامل موجزسازی کلام حذف است که در انواع مختلف آن به کار گرفته شده است. پرکاربردترین آن حذف به قرینه لفظی است که (۱۰۷) بار در این اثر دیده شد که در

ابتدای پندها مخاطبان را با مناداسازی محترمانه «ای عزیزان» خطاب کرده و (۹۹) پند دیگر را بدون تکرار دوباره این منادا آورده است و درواقع از حذف لفظی برای ایجاز و پرهیز از تکرار استفاده کرده است. حذف‌های لفظی بیشتر از معنوی است؛ ولی از حذف‌های معنوی نیز در جای خود بهره برده است؛ مانند: «اگر شربتی بایدت سودمند/ز داعی شنو نوشداروی پند

ز پرویزن معرفت بیخته/به شهد ظرافت درآمیخته» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰) که داشته‌باشی از مصراع اول حذف شده است و با کمک مفهوم آن می‌توان به آن پی برد که در اصل «باید داشته باشی» بوده است. همچنین از پایان مصراع‌های بیت آخر «شده است» به قرینه معنوی حذف شده است.

۹-۱-۳. نظام آوایی

یکی از زیر شاخه‌های ارتباطات معنایی واژگان نظام آوایی کلمات است. تکرار کلمه برای تأکید یا نشان‌دهنده شدت یک مسئله است و همچنین وجود نغمه حروف به خصوص زمانی که با محتوا و موضوع کلام تناسب داشته باشد؛ دارای بار گفتمان‌مدارانه است. در رساله صدپند به دلیل ماهیت نثر آن از عناصر آوایی کمتری استفاده شده است که درابتدا با عباراتی مسجع روبه‌رو می‌شویم؛ مانند: «هوس باعث گشت که هم بر آن ترتیب کلمه‌ای چند درویشانه از شایبه غرض و ریا خالی و از عایله تکلف و تصلف عاری در قید کتابت آورد» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰). در مجموع (۳) بار واج‌آرایی و (۱) بار جناس در آنها دیده شد به همراه (۵) بار تکرار واژگان که برای تأکید کلام آورده است. از سایر آرایه‌های نظام آوایی در آن استفاده نشده است.

۱۰-۱-۳. کنشگران و مشارکت‌کنندگان

برای داشتن ارزش تجربی و ویژگی‌های دستوری زبان باید به تحلیل حضور مشارکت‌کنندگان و کنشگران بپردازیم و بدانیم «چه نوع فرایندها و مشارکت‌کنندگانی در متن مسلط می‌باشند؟» (فرکلاف، ۱۳۹۸، ص. ۱۶۴)؛ زیرا نوع انتخاب این عناصر در متن به لحاظ ایدئولوژیک معنی دارند. بنا بر نظر فرکلاف برای رسیدن به چنین درک و دریافتی باید از زبان‌شناسی نقش‌گرای هلیدی بهره گرفت؛ زیرا در آن به اهمیت نقش و معنی هم‌زمان با هم پرداخته می‌شود.

نقطه تمایز زبان‌شناسی هالیدی از سایرین مفهوم نقش است و از نظر او «زبان سه فرانش عمده به عهده دارد که عبارت‌اند از: فرانش‌اندیشگانی، فراقش بینافردی و فرانش‌متنی» (سلطانی، ۱۳۹۲، ص. ۶۵). در خلال این مبحث باید به فرایندها که شامل سه دسته اصلی و سه دسته فرعی‌اند پرداخته شود که در رساله صدپند بدین شرح است:

بیشترین نوع فعلی که نویسنده استفاده کرده است، کنشی و مادی است با (۱۱۸) بار فراوانی که در آن علاوه بر وجود کنشگر، کنش‌پذیر نیز حضور دارد و درواقع کار بر روی آن اعمال می‌شود. از جمله این افعال «بخشیدن، دست‌گرفتن، خریدن، ستاندن، طلبیدن و ...» است. در بین کنشگران نیز در این رساله مخاطبان با (۸۵) مرتبه حضور بسیار پررنگ‌تر از سایرین است که به دلیل ساختار این رساله به‌صورت اندرزی و برای خطاب قرار دادن آحاد مردم است.

دسته دوم افعال مربوط به فعل‌های ربطی است که دارای حامل و در برخی مواقع نیز مسند است و رابطه میان مسند و مسندآلیه را بیان می‌کنند که افعالی مانند: «است، شد، گشت، گردید، بود و ...» را در بر می‌گیرند و در متن مذکور با فراوانی نسبتاً بالایی حضور دارند که (۵۴) بار به شکل افعال مختلف تکرار شده‌اند.

افعال ذهنی شامل حس‌کننده و پدیده حس شونده است با (۲۶) مورد در رساله صدپند به بیان پدیده‌های حسی و ذهنی پرداخته‌اند؛ برای نمونه «از دشنام گدایان و سیلی زنکان و چربک کنگان و زبان شاعران مرنجید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۳) که مخاطبان به‌عنوان حسگر و رنجیدن به‌عنوان پدیده حس شونده‌اند.

افعال مربوط به حوزه وجودی شامل «بودن، باشد، باقی ماندن، وجودداشتن و ...» می‌شوند با (۸) بار فراوانی دیده می‌شود؛ برای مثال «حاضر وقت باشید که عمر دوباره نخواهد بود» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰) که از فعل بودن در معنای وجودی استفاده شده است.

افعال کلامی بیانگر انتقال پیام از گویندگان به مخاطبان به طرق مختلف هستند و از جمله نموده‌های آن در رساله مذکور فعل‌هایی مانند: «گفتن، فرمودن، سلام کردن، لعنت کردن، سوگند خوردن، خواندن، ملامت کردن و دعا کردن» است که با (۲۰) بار تکرار که در یک‌چهارم موارد گوینده آن مخاطب بوده نقل شده است.

حضور مشارکین از اقشار مختلف اجتماع در رساله صدپند سبب شده است این رساله به اثری جامع در حین اختصار تبدیل شود که تمامی افراد درگیر جامعه را در انواع سمت‌ها و جایگاه‌ها نقد کند و اعمال و رفتار آنها را در معرض نمایش خوانندگان قرار دهد و نمای کاملی از جامعه آن عصر را نشان دهد.

از مجموع (۲۴۶) فعل موجود در آن، افعال کنشی با (۱۱۸) عدد بیشترین و افعال وجودی با (۸) مورد کمترین میزان کاربرد را داشته‌اند که حضور پررنگ افعال کنشی نشانگر پررنگ بودن نقش کنشگران به‌عنوان فاعلان و کنندگان اعمال و رفتار است و نشانی از پویایی متن است. از دیگر انواع فعلی به این ترتیب در این رساله استفاده شده است: رابطه‌ای (۵۴) بار، ذهنی (۲۶) بار، رفتاری (۲۰) بار و کلامی (۲۰) بار.

۱۱-۱-۳. وجه فعل‌ها

یکی از مؤلفه‌های گفتمان‌مدار در بررسی‌های مربوط به تحلیل گفتمان انتقادی پرداختن به نوع وجه در افعال به‌کاررفته در متون است که بر این اساس سه وجه خبری، امری و پرسشی در متون به کار گرفته می‌شود. یک پیام واحد بر اساس بافت و موقعیت می‌تواند در قالب یکی از وجوه سه‌گانه زبان بیان شود که هر کدام از نظر ارزش گفتمانی دارای درجه خاصی است. در رساله صدپند از جملات کوتاه زیادی استفاده شده که تعداد کل آن (۲۳۷) مورد است. از این تعداد به دلیل قطعیت مفاهیم مدنظر نویسنده بیشترین میزان مربوط به جملات خبری با تعداد (۱۲۱) عدد است و بنا بر مقام بالاتر نویسنده به‌عنوان پنددهنده و آمرانه بودن پندها (۱۱۴) مورد جمله امری به کار برده که هرچند دست‌کم از یک جمله امر تشکیل شده است و حتی در برخی از آنها دو جمله امر نیز وجود دارد. همچنین (۲) مورد جمله دعایی در آن دیده شده است؛ مانند سطر پایانی رساله که برای مخاطبان عامل به این پندها سعادت و سلامتی طلب کرده است: «حق تعالی درهای خیر و سعادت و امن و صحت بر همگان گشاده دارد» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۶)؛ ولی از جمله پرسشی اصلاً استفاده نشده است.

۱۲-۱-۳. کاربرد عاملیت مشخص و نامشخص

۱۲-۱-۳-۱. جملات معلوم و مجهول

هر متن شامل انواع مختلفی از جملات است که فرآیندهای کنش را بازگو می‌کنند. «فرآیندهای کنش ممکن است به صورت جملات معلوم یا مجهول بیان شوند» (فرکلاف، ۱۳۹۸، ص. ۱۷۰). از نظر فرکلاف نه تنها جملات با ساختار دستوری مجهول، جملاتی که به لحاظ مفهومی نیز نهاد نامشخص و مبهم دارند دارای همین کارکرد گفتمان‌مدارانه هستند.

۱۲-۱-۳-۲. ی نکره

علاوه بر این نامشخص بودن عاملیت‌ها با استفاده از «ی» نکره نیز فراوانی نسبتاً زیادی در آثار مورد بررسی ما دارد که به طور جداگانه آمار آن را نیز ارائه می‌دهیم.

یکی از ویژگی‌های کلام عبید زاکانی در این اثر صراحت و بی‌پروایی در بیان اندیشه‌های منتقدانه خود است؛ به همین دلیل بیشتر جملات به کار گرفته شده در آن معلوم و با عاملیت مشخص است؛ با این حال به تناسب با موقعیت کلام در (۸) مورد جمله مجهول و با عاملیت نامشخص دیده می‌شود؛ برای مثال: «خود را تا ضرورت نباشد در چاه می‌فکنید تا سر و پای مجروح نشود» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۵). تعداد (۳۳) عدد «ی» نکره نیز در این اثر وجود داشت که سبب مبهم ساختن عاملیت‌ها بود. از جمله آنها «حاکمی عادل و قاضی که رشوت نستاند و زاهدی که سخن به ریا نگوید، و حاجبی با دیانت و (...)، صاحب‌دولت، درین روزگار مطالبید تا به زحمت نرسید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۵) است.

۱۳-۱-۳. کاربرد کلمات منفی‌ساز

در هر متنی دو دسته جملات حضور دارند؛ جملات با بار معنایی مثبت و جملات با بار معنایی منفی که دسته دوم دارای کارکرد گفتمان‌مدارانه هستند. نفی گستره وسیعی را در بر دارد که شامل تمامی واژگان نفی‌ساز موجود در عبارت و حتی بدون وجود این واژگان منفی‌ساز و تنها دارای پیام منفی با ساختاری کاملاً مثبت را هم شامل می‌شود؛ از جمله واژگان منفی‌ساز «ن، م، نا، نی، نه و نیست» هستند.

در رساله صدپند بیشترین میزان منفی‌سازها «م» و «ن» است که به ترتیب (۴۸) و (۳۴) مورد در این رساله مختصر آمده‌اند و این نشان‌دهنده اهمیت منفی‌سازها در بحث تحلیل گفتمان انتقادی این اثر است؛ برای مثال: «از فرزندی که فرمان پدر و مادر نبرد و زن ناسازگار و خدمتکار حجت گیر و چارپای کاهل و پیر و دوست بی‌منفعت برخوردار طمع مدارید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۵). همان‌طور که ملاحظه می‌شود در این پند موجز هم‌زمان از (۴) مورد از منفی‌سازها استفاده کرده است که به ترتیب عبارت‌اند از: ن، نا، بی و م.

۱۴-۱-۳. وجهیت

مقوله وجهیت جدای از وجه فعل به معنای «میزان قاطعیت گوینده در بیان یک گزاره که به طور ضمنی به وسیله عناصر دستوری نشان داده می‌شود و ... در یک گفتگو یا گفتمان نوع روابط میان افراد و مناسبات اجتماعی را

مشخص می‌کند» (فتوحی، ۱۳۹۱، ص. ۲۸۵) است. در رساله صدپند از صورت‌های «باید» و «تواند» وجهیت و همچنین افعال التزامی استفاده شده و صورت‌های «خواستن» و «شاید» در آن نیامده است. در اینجا به چند نمونه از آنها برای روشن شدن این مبحث اشاره می‌شود. «امید که همگنان را از این کلمات پند حظی تمام حاصل آید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰) «اگر شربتی بایدت سودمند» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰) «طمع از خیر کسان برید تا به ریش جهانیان توآید خندید» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۰)

۱۵-۳. کلمات ربط

یکی از زیرمجموعه‌های مبحث انسجام استفاده از کلمات ربط برای پیوند برقرار کردن میان جملات و عبارات مختلف زمانی، مکانی و منطقی است که نوع منطقی آن به لحاظ دربرداشتن مفهوم ایدئولوژیک برای بیان چرایی گزاره‌های موجود اهمیت زیادی دارد. در واقع جملات مرکب با استفاده از حروف پیوند انسجام می‌گیرند و به‌واسطه حروف عطف، متنی پیوسته و منسجم را شکل می‌دهند.

در رساله صدپند برای پیوند جملات به یکدیگر از انواع حروف هم‌پایه‌ساز و وابسته‌ساز استفاده شده که بیشترین آنها واو عطف با فراوانی (۱۵۷) است. سپس (۵۱) مورد «تا»، (۴۶) مورد «و»، ربط، (۴۳) مورد «که»، (۴) مورد «اگر» و (۱) مورد «اما» به کار رفته است. «ولی» و «یا» نیز هیچ کاربردی در این اثر نداشته‌اند؛ برای مثال در پند «هر دغا که توآید در نرد و قمار بکنید تا مقامر تمام گفته شوید و اگر حریف سخت شود سوگند سه طلاق بخورید که سوگندی که از بهر نرد و قمار خورند واقع نشود» (عبید زاکانی، ۱۳۸۳، ص. ۳۸۳) از انواع حروف واو عطف، تا، واو ربط، اگر و که استفاده کرده است.

۲-۳. تفسیر

در مرحله تفسیر بر اساس سرنخ‌هایی که از توصیف واژگان، نظام آوایی و دست‌ورزبان به دست می‌آید و با در نظر گرفتن پیش‌زمینه‌های ذهنی از بافت موقعیتی متون به معنای کلام دست پیدا می‌کنیم که این معنا و تفسیر هم از طرف مشارکان حاضر در یک گفت‌وگو و هم از نظر تحلیلگران گفتمان انتقادی مدنظر است. «مرحله تفسیر شامل فرآیندهای مشارکت‌کنندگان گفتگو و تفسیر متن می‌شود» (فرکلاف، ۱۳۹۸، ص. ۱۹۱) و بر اساس ذخایر اطلاعاتی موجود در ذهن مفسران سلیم‌العقل شکل می‌گیرد. در مرحله تفسیر همچنین به بینامتنیت متون و گفتمان‌ها پرداخته می‌شود؛ زیرا همه متون به پشتیبانی متون و گفتمان‌های قبل از خود پرداخته می‌شوند و کشف این ارتباط میان متون به لحاظ ایدئولوژیک دارای اهمیت است و از منظر تحلیل گفتمان انتقادی باید بررسی شود.

عبید زاکانی در آغاز برای ستایش خداوند در کمال اختصار به بیان ادراک خدا از کثرت به وحدت پرداخته و بیشتر مخلوقات را دلیلی قاطع و روشن بر یگانگی خدا دانسته است و با کلامی قاطع نظر خود را به‌عنوان حکم قطعی و پذیرفته‌شده جلوه داده که حتی نیازی به شرح آن هم نبوده است.

وی نصایح کوبنده خود را درباره مسائل مختلف اجتماعی، سیاسی، خانوادگی و فرهنگی در کمال اختصار و ایجاز با لحنی سرشار از صمیمیت و به‌دوراز تکلف بیان می‌کند و برای بیان حس همدلی و صمیمیت میان خود و مخاطب در آغاز با تعبیر «ای عزیزان» مخاطبان خود را مورد خطاب قرار می‌دهد و با وجود اینکه جملات امری

برتری و قدرت بیشتر گوینده را نشان می دهند، به دلیل کاربرد کلمات خالی از تکلف میزان فاصله نصیحت کننده از نصیحت شونده را بسیار اندک کرده است. به طور کلی ماجرای اصلی برحذر داشتن مردم از عواملی است که سبب ازبین بردن آسایش زندگی آنها در شرایط موجود است و نیز امرکردن آنان به اموری که مردم را به این آسایش نزدیک می سازد و در این میان با استفاده از هزل و طنز و البته فصاحت کلام پرده از کار اقشار مختلف اجتماعی از حکومتیان و قاضیان تا مشایخ و صوفیان و نیز خود مردم به عنوان بازیگران عرصه اجتماعی - سیاسی بر می دارد و به طور غیرمستقیم به بیان چگونگی تاریخ اجتماعی - سیاسی آن عصر می پردازد.

مشارکان حاضر در گفتمان های این رساله طیف وسیعی از اقشار مختلف جامعه را در بر می گیرد که عبارت اند از: مردم عادی با (۵۳) بار حضور، خانواده با (۲۰) مرتبه، مقامات حکومتی و مقامات قضایی هر کدام (۴) بار، گروه های مذهبی (۷) بار، گروه های فرهنگی (۲) بار، مشاغل (۱) بار، پهلوانان (۲) بار و نیز بیگانگان (۳) بار. عبید زاکانی در ضمن پنددادن، به عنوان یک ناصح اجتماعی و در خطاب به مردم، روابط این مشارکان با یکدیگر را افشا می کند. بیشترین میزان روابط موجود مربوط به مردم جامعه می شود که باتوجه به شرایط اجتماعی حاصل از حملات مغول و هرج و مرج های ناشی از آن، دچار انحرافات زیاد جنسی و اخلاقی شده است. عبید آشکارا امور مربوط به انواع این ناهنجاری ها را که بنیاد خانواده را متزلزل می کند، بیان می کند و چهره ای مخدوش از زنان را به نمایش می گذارد. او برای رسیدن به چنین مفهومی از کاربرد انواع استعاره های ناشایست برای زن ابا نکرده و حتی اصطلاحات خاص و غیرمعارف جنسی را به کار برده است (ر. ک: پند ۲۹، ۳۵، ۷۰، ۸۴، ۵۴)؛ البته عبید تنها به ناپاکی های زنان بسنده نکرده و انواع ناپاکی های غلام بارگی و همجنس بازی و حتی خودارضایی را هم با صراحت بیان کرده است (ر. ک: پند ۳۳، ۴۷، ۴۶) و برای نشان دادن وضعیت اسفبار دوران ایلخانیان این امور را نه تنها عادی، دارای منفعت نیز به حساب آورده است. در چنین وضعیتی عبید زاکانی تجویز می کند که مردم برای رسیدن به تقرب در نزد پادشاهان و حکام اموراتی خلاف دیانت و کاملاً مردود را پیشه کنند (ر. ک: پند ۱۸). از آنجا که بزرگان صاحب منصب خود نیز به چنین اموراتی مبتلایند و حتی سرآمد همگان اند، این اوضاع تأیید می شود و رواج می یابد و هیچ کوششی برای رفع آن صورت نمی گیرد و هرچه می گذرد بر انحطاط اخلاقی افزوده می شود. آنچنان که در حکایات رساله دلگشا با ذکر نام کنشگران این امور را بیان می کند (ر. ک: رساله دلگشا).

ضلع دیگری که در روابط اجتماعی مورد نقد شدید عبید زاکانی قرار می گیرد، مقامات و گروه های مذهبی اند که فقیهان و شیوخ و زاهدانی را در بر می گیرد که جامعه ریا را برای سرپوش نهادن به انحرافات اخلاقی خود برگزیده اند (ر. ک: پند ۵۲)؛ هرچند دیگر معاصران وی همچون حافظ به این گروه به کرات می تازند؛ برای مثال: «ز خانقاه به میخانه می رود حافظ/مگر ز مستی زهد ریا به هوش آمد» (حافظ، ۱۳۸۸، ص. ۱۷۵)؛ اما عبید با شدت و صراحت بیشتری به آنان نظر دارد؛ تا آنجا که سخن آنان را موجب گمراهی و به دوزخ رفتن مردم دانسته است (ر. ک: پند ۱۹) و آنان را حاصل نطفه حرام می داند (ر. ک: پند ۹۸) و منحوسی آنان را تا جایی می داند که به منع ازدواج و معاشرت با آنان امر می کند و ثمره پیوند با این جماعت را سالوس و مزور می خواند (ر. ک: پند ۳۰) که البته این گروه را از رندان پاکباز و قلندران سبکروح جدا کرده است (ر. ک: پند ۲۰) و با دیدی منصفانه وجود این گروه دور از ریا و پاک را در چنین جامعه ای معرفی می کند. در کنار این ها طبقه قاضیان

تزویرگر و رشوه‌گیر را توصیف می‌کند که هم دوش با سکانداران دیانت ریازده به قضاوت آفت‌زده می‌پردازند و ثمری جز آزار و ریا ندارند (ر. ک: پند ۳۰، ۵۶ و ۷۹) وضعیتی که پهلوانی تعریفی دگرسان یافته است (ر. ک: پند ۵۶) و استادی همنشین با غلام بارگی قرار گرفته است (ر. ک: پند ۵۸) و مردمی که خود بازیگران اصلی این اوضاع هستند و باید تحت لوای حکومتی که با شنقسه و جنجال غلام بچگان ترک را به ارمغان آورده است (ر. ک: پند ۷۹، ۴۵) چاره کار خود را در اموری خلاف اخلاق و هنجار پیدا کنند و شراب را با طعام همنشین سازند (ر. ک: پند ۴۳) و راه بی‌غم بودن خود را در بی‌غیرتی بدانند (ر. ک: پند ۸۵) اگر به حرف و مشاغل نیز روی آورند از راستی، انصاف و مسلمانی به دورند (ر. ک: پند ۷۸). چنان با فسق و فجور درآمیخته‌اند که حج و روزه را نیز از اعتبار انداخته‌اند (ر. ک: پند ۸۳ و ۸۶) و هم‌نوا با سردمداران مذاهب ریا رنگ دین را به دنیای بی‌نام و ننگ فروخته‌اند (ر. ک: پند ۲۷).

در این میان پرداختن به نقش زبان برای انتقال چنین مفاهیمی بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا هر زبانی برای حمل چنین مفاهیمی کارآمد نیست و باید ویژگی‌های خاصی در آن باشد که بتواند در کنار اختصار با کمترین خطر ناشی از عواقب بیان محتوای انتقادی این مفاهیم را در همان دوره با صراحت کلام بیان سازد و این زبان هزل و طنز است که اعجازی ماندگار را رقم زده و هم‌زمان با نکات گفته‌شده در بخش توصیف، قابلیت مانایی در طول زمان و اعصار را نیز دارا بوده است. در همین راستا نقش شرایط اجتماعی - سیاسی حاکم بر اوضاع زمانه نیز در وقوع یافتن این زبان بسیار مهم است؛ زیرا چنین جامعه‌ای با هرج‌ومرج‌های ناشی از شرایط سیاسی حکومت بیگانگان از یک طرف بستر رشد مفاهیم و فحوای کلام هزل و طنز را به‌وفور فراهم می‌سازد و بی‌تفاوتی‌ها و آزادسازی‌های بی‌قیدوبند جامعه فرصت مناسب را برای ثبت وقایع ناخوشایند فراهم می‌کند.

۱-۲-۳. بینامتنیت

در خصوص وضعیت تعامل بینامتنیتی رساله صدپند تنها به ذکر آنها در اینجا بسنده می‌کنیم که عبارت‌اند از: شعر آغازین در ترغیب به پند و اندرز از باب اول بوستان سعدی «از سعدی ستان نوشداری پند» (سعدی، ۱۳۸۵، ص. ۷۰)، شعر پایانی از مواعظ سعدی «نصیحت نیکبختان گوش گیرند» (سعدی، ۱۳۸۵، ص. ۱۱۱۸)، حدیث عربی آورده‌شده به نام افلاطون از حکمت (۱۱۸) نهج‌البلاغه: «اضاعه الفرصه الغصه» (علی‌بن‌ابی‌طالب، ۱۳۹۶، ص. ۴۶۴)، (۱) مورد نیز ضرب‌المثل مشهور «عطایش را به لقایش بخشیدن» (دهخدا، ۱۳۹۱، ص. ۴۸۴) در ضمن پند دوازدهم.

۳-۳. تبیین

این مرحله با گذر از دو مرحله پیشین و با بهره‌گیری از دستاوردهای آن مراحل به بررسی چگونگی تولید و بازتولید قدرت نابرابر و به دنبال آن تغییر و تحول یا حفظ توازن سیاسی - اجتماعی در جهت گسترش عدالت و توازن قدرت در عرصه اجتماعی می‌پردازد که ضمن تأثیرگذاری بر منازعات اجتماعی از آنها تأثیر نیز می‌پذیرد و زمینه‌های اجتماعی را به‌عنوان حلقه واسطه‌ای میان متن و ساختارهای اجتماعی در تحلیل متون در نظر می‌گیرد. «تبیین، گفتمان را به‌عنوان عمل اجتماعی توصیف می‌کند و بیان می‌کند که چگونه گفتمان به‌وسیله ساختارهای اجتماعی تعیین می‌یابند. همچنین تبیین نشانگر آن است که گفتمان‌ها چه تأثیرات باز تولیدی می‌توانند بر آن ساختارها داشته باشند، تأثیراتی که به حفظ یا تغییر آن ساختارها منتهی می‌شوند» (فرکلاف، ۱۳۹۸، ص. ۲۲۳).

عبید زاکانی تعیین‌کننده جریان گفتمان و انتخاب موضوعات مطرح در رساله صدپند است. ویژگی‌ها و هویت‌های موجود با جملاتی مرکب و بهم‌پیوسته ذکر شده‌اند؛ به طوری که تعداد (۲۳۷) جمله کوتاه دارد که نسبت به حجم کم رساله نشان‌دهنده اختصار و صراحت کلام است. بیشترین میزان حضور مشارکین مخاطبان هستند که در انواع مختلف افعال (۱۴۱) بار حضور دارند که نویسنده در خلال اوامر و نواهی شفاف و واضح به ترغیب و تحذیر همراه با اقناع‌سازی آنها پرداخته است.

رساله صدپند با اتخاذ گفتمانی خلاقانه از نوع اندرزی و حکمی به بیان نارضایتی‌های برآمده از وضعیت موجود به صورت غیرمستقیم می‌پردازد که علاوه بر اثرگذاری کوتاه‌مدت در زمان خود نویسنده در برهم‌زدن گفتمان‌های کلیشه‌ای و قواعد پیش‌پافتاده واعظان ریاکار به صورت واعظی واقع‌بین و البته طنز در بلندمدت هم ضمن انتقال وقایع آن دوره و نوآوری در شیوه نقد، نقش مهم زبان و گفتمان را در مبارزات سیاسی - اجتماعی تعیین می‌کند.

طرح چنین مواعظی نوعی مبارزه علیه ناهنجاری‌های رایج در جامعه است که با هدف بازنگری روابط قدرت در طبقات مختلف اجتماعی در جهت بهبود شرایط موجود با درون‌مایه اندرزی صورت گرفته است.

نکته مهم عدم مقاومت در برابر گفتمان این اثر در زمان تألیف و پس از آن است که به دلیل نارضایتی عمومی از یک‌سو و بی‌قیدوبندی بزرگان و حاکمان از سوی دیگر است که مهم‌ترین علت آن ابزار مورد استفاده نویسنده، یعنی طنز است که نقش کلیدی در جریان مبارزه علیه استبداد داشته است؛ زیرا نشر کلام طنزآمیز ارتباط مستقیم با میزان عدم رضایت عمومی جامعه دارد که از طرف مردم پذیرفته و استعمال می‌شود. از طرفی حکومت بیگانه ایلخانیان نیز با در نظر گرفتن استراتژی خاص تسامح مذهبی و فرهنگی با هدف پایدارماندن، نیازمند جلب تأیید مردمی و مشروعیت یافتن از سمت عموم مردم بود و با بی‌تفاوتی نسبت به فرهنگ و اخلاق متصرفات خود نه تنها از آن جلوگیری نکرد، آن را به عنوان ابزار سرگرمی در کنار سایر تسامحات فرهنگی رایج زمان هضم کرد.

۱-۳-۳. قدرت

قدرت پشتوانه مستحکم وقوع جریانات مختلف جوامع بشری است. جریاناتی که طیف گسترده‌ای از زبان و ایدئولوژی تا رفتار عاملان جوامع را در بر می‌گیرند. قدرت در جوامع سنتی نظیر قرن هشتم هجری و دوره ایلخانیان منحصر به افراد حاکم است که البته مورد سوءاستفاده‌های آنان نیز قرار گرفته است و از طریق قدرت به شیوع بخشی اعمال ناشایست پرداخته‌اند و قدرت را به مثابه نیرویی برای بروز بی‌قید و بندی‌های خود به کار گرفته‌اند؛ تا جایی که از ابرازشدن این زشتکاری‌ها هیچ ابایی نداشته‌اند و حتی دوام خود را در فزونی یافتن هرج و مرج‌ها و قتل و غارت‌ها می‌دیدند؛ زیرا هرچه مفساد اخلاقی و بی‌دینی بیشتر شود، مردم بیشتر درگیر روزمرگی‌ها می‌شوند و به جای شکل‌گیری گفتمان مقابل دستگاه حاکم به تقابل با یکدیگر می‌پردازند و به جای اعتراض به ظلم حاکمان نسبت به تجاوزهای یکدیگر به مال و آبروی هم معترض می‌شوند یا حتی از هم سبقت می‌گیرند و در این آشوبستان، حاکمان بدون هیچ حد و حصری به طغیانگری و فساد غوطه‌ور می‌شوند و در رده‌های بعدی قضات، شیوخ و فقیهان نیز هر یک به تناسب جایگاه خود در انحرافات غرق می‌شوند؛ تا جایی که راستی نادر می‌شود و حتی شکل اندرزاها رو به انحطاط می‌رود. عبید زاکانی در برابر این حجم از مفساد با گفتمانی اندرزی و زبانی آتشین و مطالبه‌آمیز به پرده براندازی و تضعیف قدرت پوشالی مسلط وقت خود می‌پردازد و تمام اقشار جامعه را که سبب قوت‌گیری این شرایط شده‌اند، مورد طعن و طنز قرار می‌دهد.

۲-۳-۳. ایدئولوژی

شالوده اساسی متون ایدئولوژی‌های نهفته در آنهاست که به متون جهت می‌دهند و آنها را به‌عنوان مظاهر بیرونی خود انتظام می‌بخشند. ایدئولوژی‌های هر فرد و جامعه در بستر زبان مطرح می‌شود و زبان به‌عنوان ظرف دربردارنده ایدئولوژی‌ها فراخور نوع آنها ظهور پیدا می‌کند و با طبیعی‌سازی کردن مفاهیم آنها را در جامعه نهادینه می‌کند.

ایدئولوژی‌های حاکم بر رساله صدپند عبارت‌اند از: ناپاکی زنان و دختران، بی‌شرمی مردان جامعه که موجب از میان رفتن بنیان خانواده می‌شود؛ تا جایی که نسبت به ازدواج نگاهی کاملاً منفی پیدا می‌کنند. تردامنی شیوخ و فقیهان و ریاکاری‌شان، به گونه‌ای که این تناقض‌های رفتاری و گفتاری مواعظشان را از بها انداخته است. ناکارآمدی طبقه حاکم که خود بر اوضاع موجود دامن می‌زنند و اقدامی برای صلاح آن نمی‌کنند. فساد دستگاه قضایی، بی‌عدالت و وفور ستم در اجتماع. ناکارآمدی آداب و موازین شرعی و ظاهرسازی آنها از جمله در خصوص حج و روزه، در کنار مباح‌دانستن اعمال حرام مانند: مال یتیم خوردن، غلام‌بارگی، شراب‌خواری، قمار و حتی سوگند دروغ خوردن.

۴. نتیجه‌گیری

در رساله صدپند از انواع ارزش‌های تجربی، رابطه‌ای و بیانی واژگان و دستور زبان در جای مناسب خود بهره گرفته شده و از طریق کلمات ربط و ابزارهایی مانند تشبیه به منسجم‌ساختن آن پرداخته شده است؛ همچنین از وجه امری به‌عنوان وجه مسلط این اثر در کنار سایر وجوه (به‌غیراز وجه پرسشی) استفاده شده است؛ درضمن در کنار اختصار از روابط واژگانی به‌صورت گفتمان‌مدارانه بهره‌برداری شده است. همچنین (۱۱۸) مورد معادل ۴۶٪ افعال موجود در این اثر افعال کنشی هستند که نشان‌دهنده وضوح و قطعیت متن است که نشأت گرفته از کوتاهی جملات و مستقیم‌گویی در کنار عمل‌گرایی و پویایی متن است.

عبید در قالب پند و اندرز به بیان وقایع موجود جامعه خود پرداخته و تمام ناهنجاری‌های موجود را شرح داده است. اعمال ناشایست زنان و مردان را به‌قدری تکرار کرده است که گویی هیچ زن و مرد پاک‌دامنی در آن زمان نمی‌زیسته است یا آن‌قدر از ریاکاری گروه‌های مذهبی می‌گوید که عده‌ای که به حق راستگو و پاکباز هستند را تنها در شمار رندان و قلندران منحصر کرده و با این کار این گروه‌ها را به حاشیه برده است. با نام‌گذاری مناسب و کوتاه رساله نام آن را ماندگار کرده و از طریق پند و اندرزهای دارای طنز و هزل مقاصد خود را پیش برده است که ضمن ثبت وقایع و فریادی علیه ناهنجاری‌های اجتماعی کشیده است. همچنین از طریق قاعده تعمیم، امور را به‌صورت کلی به طبقه‌های مورد انتقاد نسبت داده و در تمام موارد خود را به‌عنوان ناصح به‌دوراز زشتکاری‌های موجود در جامعه معرفی کرده است؛ اما بقیه اعضای جامعه را از دم تیغ طنز و هزل خود گذرانده است. او در آخر رساله از ضمیر ما برای خود استفاده کرده است و نیکبختی را تنها در گرو پیروی از اندرزهای خود می‌داند؛ زیرا تنها اوست که بر حق می‌نماید و سخنان اوست که در این جامعه کارآمدی و تأثیر دارد؛ هرچند که در ظاهر، به اقتضای روش طنز، امر به منکرات هم کرده است.

این رساله در نتیجه تجربیات و دانش شخصی و مشاهدات عینی نویسنده باهدف جذب مخاطب و کاربردی کردن دانش خود با تأکید بر ارزش‌های دینی و انسانی در لایه‌های زیرین متن گردآوری شده که به استفاده از واژگان ارزش‌گذار قبل و بعد از پندهای صدگانه برای جلب توجه مخاطبان و پندپذیری آنان پرداخته است.

این رساله نقش مردم را در چگونگی گذران معاش در بستری از آشوب‌های سیاسی تبیین می‌کند و نیز تأثیرات متقابل زبان و شرایط اجتماعی - سیاسی را به‌خوبی بازنمایی می‌کند؛ چنانکه این تندی زبان خود ناشی از بی‌سروسامانی وضعیت اجتماعی است؛ البته این زبان طنز و تندتیز و برهنه، از بیان عبید زاکانی که فردی صاحب‌مقام سیاسی و مذهبی و فکری بوده نیز ممکن است کارکردی دوگانه بیابد، برای عده‌ای هشداردهنده و اندرزدهنده باشد که دنبال تغییر و اصلاح بروند و عده‌ای را در عمل خود جسورتر و جری‌تر سازد؛ زیرا افراط در بیان مسائل موجود و کلیشه‌پردازی آنها بی‌حرمتی‌ها را ناگزیر و طبیعی جلوه داده و موجب حساسیت‌زدایی و عبور از حد و مرزهای اخلاقی و انسانی و حتی مسائل خصوصی و خانوادگی شده است. همچنین ضمن شفافیت‌سازی و مقاومت‌سازی به ایمن‌سازی گفتمان انتقادی از طریق آگاهی‌بخشی و نقد پویا پرداخته و تفکر انتقادی را در جامعه استبدادی قرن هشتم گسترش داده است.

بدین ترتیب عبید زاکانی با شمشیری برنده‌تر از جنگاوران مغول که همانا کلام طنزآمیز خود است، به پیکار با ناهنجاری‌های جامعه غارت‌زده خود می‌رود و با تمام قوا به تضعیف قدرت قلدرمآبانه والیان هرج و مرج‌ها می‌پردازد و با نگاهی عادلانه تمام اقشار و طبقات جامعه را که غرق در انحراف شده‌اند، از دم تیغ خود می‌گذراند.

۵. منابع

- آفاگل زاده، فردوس (۱۳۸۵). تحلیل گفتمان انتقادی. انتشارات علمی و فرهنگی.
- آفاگل زاده، فردوس (۱۳۹۴). تحلیل گفتمان انتقادی - تکوین تحلیل گفتمان در زبان‌شناسی. علمی و فرهنگی.
- باقری، بهادر، و مسعودی، صدیقه (۱۳۹۰). تحلیل بسامدی نقد اجتماعی در آثار عبید زاکانی. فصلنامه پژوهش‌های ادبی، ۸ (۳۱ - ۳۲)، ۹-۳۲. <https://www.magiran.com/p2050091>
- بلور، مریل و بلور، توماس (۱۳۹۰). مقدمه‌ای بر تحلیل گفتمان انتقادی (علی رحیمی و امیرحسین شاه‌بالا، مترجمان). جنگل.
- به‌آفرید، حسین (۱۴۰۲). اخلاق اجتماعی و زندگی روزمره ایرانیان در سده هشتم هجری و بازتاب آن در دیوان عبید زاکانی [رساله دکتری، دانشگاه خوارزمی]. گنج.
- <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/60ab57c91627453feb772ba5a46a48bb>
- بی‌پروشین، مانفرد (۱۳۷۴). زبان‌شناسی جدید (محمدرضا باطنی، مترجم). آگاه.
- حافظ، شمس‌الدین محمد (۱۳۸۸). دیوان غزلیات (محمد قزوینی و قاسم غنی، مصححان). فراگشت.
- داوودی، نصرالله (۱۳۴۴). در شناخت عبید زاکانی. انتشارات پگاه.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۹۱). امثال و حکم. انتشارات امیرکبیر.
- زاکانی، عبیدالله (۱۳۸۳). کلیات عبید زاکانی، مقابله با نسخه مصحح عباس اقبال چند نسخه دیگر (پرویز اتابکی، مصحح). زوار.

- سعدي، مصلح‌بن عبدالله (۱۳۸۵). *کليات (محمدعلي فروغ، مصحح)*. هرمس.
- سلطانی، علی اصغر (۱۳۹۲). *قدرت و گفتمان و زبان (چاپ چهارم)*. نشر نی.
- شمیسا، سیروس (۱۳۷۸). *بیان و معانی*. فردوس.
- صاحب‌اختیاری، بهروز، و باقرزاده، حمید (۱۳۷۵). *عبید زاکانی لطیفه‌پرداز و طنزآور بزرگ ایران*. اشکان، هیرمند.
- صفوی، کورش (۱۳۸۳). *درآمدی بر معنی‌شناسی*. سوره مهر.
- علی بن ابی‌طالب، امام اول (۱۳۹۶). *نهج‌البلاغه فارسی - عربی (محمد دشتی، مترجم، چاپ چهارم)*. انتشارات آثار فرهنگ برتر.
- فتوحی، محمود (۱۳۹۱). *سبک‌شناسی نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها*. سخن.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۹۸). *تحلیل گفتمان انتقادی (روح‌الله قاسمی، مترجم)*. اندیشه احسان.
- فرکلاف، نورمن (۱۳۷۹). *تحلیل انتقادی گفتمان در عمل: توصیف (ایزدی، مترجم)*. مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- کریمی، مهناز، و حسینی، سید احمد (۱۳۹۴). *پیشینه عصبان و نقد قدرت در اشعار سیف فرغانی و عبید زاکانی*. *تحلیل و نقد متون زبان و ادبیات فارسی*، ۶ (۲۲)، ۳۳-۵۳.
- https://journals.iau.ir/article_524383.html
- ناصری، زهره سادات، فاروقی، جلیل‌الله، ناصری، امین، و محمدی، ابراهیم (۱۳۹۴). *تحلیل گفتمان انتقادی داستان مرگ بونصر مکان بر اساس رویکرد نورمن فرکلاف*. *علم زبان*، ۳ (۴)، ۸۵-۱۱۰.
- <https://doi.org/10.22054/ls.2015.7285>
- نعمتی، فرج‌الله (۱۴۰۱). *بررسی و تحلیل غزلیات حافظ بر اساس نظریه تحلیل گفتمان انتقادی نورمن فرکلاف* [رساله دکتری، دانشگاه قم]. گنج.
- <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/2ebf1ac47f2468e2a82894226f981a30>
- نعیمی، سید مجتبی (۱۳۹۰). *نگاه انتقادی عبید زاکانی به جامعه و سیاست ایران در سده هشتم هجری* [پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی تهران]. گنج.
- <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/3eba77f3c171f850afa42ace890756e4>
- وفایی، عباسعلی، و علی نوری، زهرا (۱۳۸۹). *تناسب هنری در دو محور همنشینی و جانشینی شعر قیصر امین‌پور*. *پژوهش‌نامه زبان و ادب فارسی*، ۲ (۶)، ۹۹-۱۱۸.
- https://journals.iau.ir/article_658147.html
- هلیدی، مایکل الگزاندر کرک وود، و حسن، رقیه (۱۳۹۸). *زبان، بافت و متن: ابعاد زبان از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی (محسن نوربخت، مترجم)*. نشر سیاه‌رود.
- یارمحمدی، لطف‌الله (۱۳۸۳). *گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی*. هرمس.

References

- Aghagolzadeh, F. (2006). *Critical Discourse Analysis*. Elmi va Farhangi Publications. [In Persian]
- Aghagolzadeh, F. (2015). *Critical Discourse Analysis: The Genesis of Discourse Analysis in Linguistics*. Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Ali ibn Abi Talib. (2017). *Nahj al-Balagha: Persian - Arabic* (M. Dashti, Trans.). Asar Farhang Bartar Publications. [In Persian]

- Bagheri, B., & Masoudi, S. (2011). A Frequency Analysis of Social Critique in the Works of Obeyd Zakani. *Literary Research Quarterly*, 8(31-32), 9-32. <https://www.magiran.com/p2050091> [In Persian]
- Beh Afarid, H. (2023). *Social Ethics and Daily Life of Iranians in the 8th Century AH and Its Reflection in the Divan of Obeyd Zakani* [Doctoral dissertation, Kharazmi University]. Ganj. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/60ab57c91627453feb772ba5a46a48bb> [In Persian]
- Bloor, M., & Bloor, T. (2011). *An Introduction to Critical Discourse Analysis* (A. Rahim & A. Shahbala, Trans.). Jangal Publications. [In Persian]
- Birvish, M. (1995). *The Linguistics of Punctuation* (M. R. Batani, Trans.). Agah Publications. [In Persian]
- Davoodi, N. (1965). *In Knowing Obeyd Zakani*. Peguhesh Publications. [In Persian]
- Dehkhoda, A. (2012). *Proverbs and Sayings*. Amir Kabir Publications. [In Persian]
- Fairclough, N. (2019). *Critical Discourse Analysis* (R. Ghasemi, Trans.). Andisheh Ehsan. [In Persian]
- Fairclough, N. (2000). *Critical Discourse Analysis in Practice: Description* (Izadi, Trans.). Center for Media Studies and Research. (Original work published 1995). [In Persian]
- Fotouhi, M. (2012). *Stylistics: Theories, Approaches and Methods*. Sokhan. [In Persian]
- Hafez, Sh. (2009). *Divan-e Ghazaliyat* (M. Qazvini & Q. Ghani, Eds.). Faraghasht. [In Persian]
- Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (2019). *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective* (M. Noorbakht, Trans.). Siahrood Publications. [In Persian]
- Karami, M., & Hosseini, S. A. (2015). The Background of Rebellion and Critique of Power in the Poetry of Saif Farghani and Obeyd Zakani. *Analysis and Criticism of Persian Language and Literature Texts*, 6(22), 33-53. https://journals.iau.ir/article_524383.html [In Persian]
- Nasseri, Z. S., Faroughi, J., Nasseri, A., & Mohammadi, E. (2015). Critical Discourse Analysis of the Story of "The Death of Boonasar-e Makaan" Based on Norman Fairclough's Approach. *Language Science*, 3(4), 85-110. <https://doi.org/10.22054/ls.2015.7285> [In Persian]
- Naeimi, S. M (2011). *The Critical Perspective of Obeyd Zakani on the Society and Politics of Iran in the 8th Century AH* [Doctoral dissertation, Islamic Azad University of Tehran]. Ganj. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/3eba77f3c171f850afa42aee890756e4> [In Persian]
- Nemati, F. (2022). *The Study and Analysis of Hafez's Ghazals Based on Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis Theory* [Doctoral dissertation, University of Qom]. Ganj. <https://ganj.irandoc.ac.ir/#/articles/2ebf1ac47f2468e2a82894226f981a30> [In Persian]
- Sa'di, M. (2007). *Kolliyat* (M. A. Forough, Ed.). Hermes. [In Persian]
- Safavi, K. (2004). *An Introduction to Semantics*. Sureh Mehr. [In Persian]
- Saheb Ekhtiary, B., & Bagherzadeh, H. (1996). *Obeyd Zakani, the Great Iranian Humorist and Satirist*. Ashkan; Hirmand. [In Persian]
- Shamisa, S. (1999). *Bayan and Ma'ani*. Ferdos. [In Persian]
- Soltoni, A. (2013). *Power, Discourse and Language*. Nashr-e Ney. [In Persian]
- Vafaei, A., & AliNouri, Z. (2010). Artistic proportion in the syntagmatic and paradigmatic axes of Gheysar Aminpour's poetry. *Research Journal of Persian Language and Literature*, 2(6), 99-118. https://journals.iau.ir/article_658147.html [In Persian]
- Yarmohammadi, L. (2004). *Common and Critical Discourse Analysis*. Hermes Publications. [In Persian]
- Zakani, O. (2004). *Kolliyat-e Obeyd Zakani* (P. Atabaki, Ed.). Zavvar. [In Persian]